

V drugem razdelku imajo Jesihovi teksti določnejšo zgradbo 3, 3, 3, 1 vrstice (devetindvajset tekstov), vendar brez rime in metrične urejenosti, tako da teksti učinkujejo predvsem vizualno. Pomenska plast besed dopušča ob metaforičnih nadpomnih povsem enopomenske sintagme in stavke, deklarativne, tezne, izpovedne: »evolucija me je zložila v kritiko / ... / in da se ne bi kdaj za hip zmedle komplicirane kombinacije, moram biti ves čas tu, napet in pripravljen, kajti v dušo se mi ulegajo čisto nova merila: jesen bo, oče.« (26), »Svet je urejen, njegova podoba je gladka in čista.« (47), »Modrost je lahko samo jezik eksotike, ki o sebi ne ve še prav nič.« (49), »Poštenost, poštenost in še in še poštenost.« (54), »Policija je roka naše strasti« (55), »moj svet je papir in moj prek prepada niča vzpeti most je kažipot za pot« (56), »Moja dolgoprsta lirika je volja marionetnega sramu — / glej, dokler pesnik vedno išče slabo, celo slabotno smrt, / in v tem je lep in izkorišča se za moč, premoč, za revolucijo, / njegova igra nezavedno ostaja ključ za okno v patos, / saj ga je strah, da meritorne osebe ni in ni in ni —« (56), »Čas je težak in včasih mi — kot nam vsem — zmanjkuje volje; / čas je takšen, da mi včasih zmanjkuje tudi možgan, / takrat se pribijejo na dan moje temačne strasti / in z njimi blodim križemkražem dolge ure dolgih noči / žalosten in sam, razbolelo nepotešen, / ranjen, predan, ognjevit, pa nerazumljen, / poln Oriona in črnih fantazij, / takšen, da me je sreča srečna, ko naposled padem.« (71).

Izbrani citati, iztrgani iz različnih tekstov opredeljujejo bivanjski položaj lirskega subjekta; samoopazovanje, ugotavljanje mesta, pomena, funkcije subjekta v svetu, spoznavnem v njegovi konkretnosti, je na citiranih mestih izrecen, kar kaže na tudi izpovedno funkcijo Jesihovih pesniških besedil. V Legendah je Jesihov iz prve zbirke znani

ludizem z izkoriščanjem zvočnih in ritmičnih plasti besed, besednih znamenj v metrični urejenosti izginil, tako da predstavlja jedro zbirke z bogato metaforiko zabrisana bivanjska problematika lirskega subjekta, vendar je hkrati v deklarativnih, enopomenskih povedih dana možnost demetaforičnih razpomenov. To pa pomeni, da Milan Jesih ob eksplicitnih bivanjskih položajih prvoosebne lirskega subjekta odpira pomenski prostor metaforičnih nadgradenj, kjer se v sintagmah srečujejo prvotni pomeni besed po svoji oddaljenosti in v novi pomenski zvezi širijo možnost različnih opomenjanj, razlag, branj, sprejemanj tekstovnih informacij.

M. Zlobec

NADA KLAJČ, ZGODOVINA HRVATOV V ZGODNJEM SREDNJEM VEKU ALI KDAJ BOMO SLOVENCİ DOBILI PODOBNO DELO IN KDO NAJ GA PRIPRAVI?

Literatura strokovnega zgodovinskega pisarja na Hrvaškem je razširila svoj obseg z novim delom, ki je mnogostrano pomembno tudi za Slovence. To je Zgodovina Hrvatov v zgodnjem srednjem veku, ki jo je napisala Nada Klaić, vseučiliška profesorica, izdala pa Šolska knjiga v Zagrebu. Čez 600 strani obsegajočo knjigo najprej na zunaj predstavim, potem je treba reči, da jo odlikuje odlična oprema, bogate ilustracije in vrsta preglednih zemljevidov, ki ponazarjajo posamezna politična in družbena stanja. Zahtevno in stilno zgoščeno problematiko je mogoče križno preverjati s številnimi pomagali od popisa kratic, natančnem pregledu izvora virov kakor tudi popisu uporabljenih in citiranih literature. Seveda ne manjka popisa slik in prilog. Resnično popoln je seznam krajev in oseb, brez česar skoraj ne bi bilo mogoče slediti

tako zahtevni snovi. Žal pa manjka rodoznik nekaterih veljakov z letnicami njihovega uveljavljanja in ženami, sorodniki in službami, kar vse pomaga razbrati morda ne vedno najbolj vidne, a zato domala izredno važne vzvode celotnega družbenega in političnega življenja. Med temi veljaki imam v mislih v prvi vrsti Trpimirovića, o katerih je več nejasnosti in različnih stališč med zgodovinarji. A s to pripombo smo trčili v stržen pri obnovi hrvaške zgodovine, kakor nam jo posreduje Klaićeva. V predgovoru avtorica med drugim naglašaja svoj kredo: »Kar sem kritično analizirala virov do XII. stoletja, nisem mogla pisati drugače, kakor, da *izpovedujem znanstveno resnico*, do katere sem se prikopala bodisi s svojim spoznanjem bodisi z izsledki dosedanjega zgodovinarstva. Ravno v tej nalogi, to je v spoznanju znanstvene resnice in v njenem posredovanju javnosti, vidim glavno poslanstvo zgodovinarjev. Izogibanje znanstveni resnici, njeno zamolčavanje ali prenarajanje je ne samo nepravilno, temveč tudi nedostojno znanstvenika.«

V prvem razdelku nas avtorica vnaprej seznaja s temeljnimi viri. Zlasti so številni tisti z dalmatinskega in zalednega območja. Njena kritična analiza ugotavlja, da nobena vladarska listina iz obdobja Trpimirovićev ni ohranjena v izvirniku, a najstarejši prepisi so verjetno šele iz druge polovice XII. stoletja. Prepisovalci so hote ali nehote vnašali v minulost svoja dognanja in potrebe, ki jih je težko ločiti od tiste zgodovinske resnice, ki jo je mogoče preverjati tudi po drugih pomagalih.

Letopis Popa Dakljuna je starejše domače in tuje (italijansko) zgodovinarstvo imelo za pomemben vir, a pisateljica meni, da tega ne zasluži. Splitskega arhidiakona Tomaža prikazuje kot enega najboljših kronistov. O tako imenovanih »Pacta conventa« ali domnevnem »dogovoru 12 hrvaških ple-

men in ogrskim kraljem Kolomanom iz leta 1102« je izven dvoma, da gre za ponaredek. Listina lahko kaj pove le o stanju sredi XIV. stoletja, ko je pisanje nastalo na dovolj prepletenih »sporočilih« iz minulosti. Vendar del zgodovinarjev »Pacta conventa« še vedno polemično zagovarja. Obširno in prav tako kritično se Klaićeva ustavlja pri spisu bizantinskega cesarja Konstantina VII. Porfirogeneta, ki je eden najpomembnejših virov za zgodovinsko oblikovanje Hrvatov (posredno tudi Slovencev itd.), dasi je treba njegovo znanje in resnicoljubnost preverjati na vseh koncih in krajih. Mimo drugih manj važnih sporočil avtorica izčrpno navaja druge bizantinske pisce. Tudi beneških, zahodnih (ali frankovskih), ogrskih in papeških dokumentacij se loteva z enako znanstveno doslednostjo, kakor se ustavlja pri normanskih in drugih pripovednih virih.

Klaićeva nadalje povede bravca v najvažnejša stališča, s katerih so zgodovinarji doslej načenjali vozlišča zgodnje srednjeveške problematike. Posveča se specialnim študijem, ki so značilne za ključne posameznosti v preteklosti. Zelo pomembno je, kako obravnava temeljna vprašanja in sploh cerkveno zgodovino v Hrvaški in Dalmaciji. Pri tem budi prenekatero asociacijo na slovensko *površnost* v odnosu do oglejske patriarhije in njene cerkvene državnosti. Na razpon med splitsko nadškofijo in oglejsko patriarhijo je navezano vse, kar je že razvozlašano ali pa tudi še ni, o glagoliškem liturgičnem jeziku in sploh o glagolici, tja do ustanovitve zagrebške škofije. Razumljivo je, da navaja najpomembnejša razmišljanja o prihodu vseh odcepov novoselcev, o strukturah v starohrvatskih družbah, o instituciji 12 plemen in o sila počasnem prehajanju v fevdalizem. Pove tudi, kar je bilo doslej napisanega o izvoru in še vedno spornem izvoru besede Hrvat. Tako v razpredeni bibliografski nianzi brava dodobra pripravi na zah-

tevno problematiko, ki jo začne podajati v naslednem razdelku skozi svoj presenetljivo neodvisni filter.

Tak znanstveno osebnostni filter je neizbežen. Saj starejši (neoriginalni) viri niso nastali v pravnih pisarnah, pač pa so domala kot posnetek ljudskega pripovedovanja o tem, kar so vnuki in pravnuki slišali od svojih dedov oziroma ustanov in podobno. Za takšna prenašanja pa prej ko slej vemo, da se razraščajo v posploševanje; razmere ali želje iz bližnje stvarnosti prenašamo v bolj oddaljeno minulosť. Podobno je bilo s temi izvestji, ki so bila pisana pozno »po slovesnosti«. Vnesena dopolnila so neredko navzkriž z zgodovinsko stvarnostjo, še posebno, ker časovno premešajo tudi zanesljive podatke. V tej gošči je mogoče obnavljati le z novimi primerjalno znanstvenimi dognanji, dopolnjenimi s sposobnostjo prodorne kritičnosti, kot je ne manjka Klaićevi.

Pravo obnovo začne avtorica z drugim delom, kjer najprej zastavi z Istro. Ta del se ne ločuje od tega, kar vemo iz slovenske zgodovine. Saj pravi, da se je »Bizanc uprl avarsko-slovanskim vdorom v Istro in jih vrgel nazaj v Alpe«. Ali po letu 603 »Avari in Slovani nadaljujejo napade« in tiho, predvsem »živinorejsko in delno poljedelsko« osvajanje polotoka, čeprav presahnejo viri vse do rižanskega zbora 804.

Istro z njenimi verižnimi preselitvenimi letnicami 603, 804 in zlasti z odgonom slovenskega prebivalstva iz Belega Krasa (Čičarija) v Bosno in nasprotnim balkansko-hrvaškim valom po 1469 v to deželo je mogoče mnogostrano preverjati. In prav zato je Istra tudi nekaka temeljna raziskovalna epruveta. Tega avtorica sicer ne naglašja, vendar ji je očitno dovolj pred očmi, ko obravnava naselitev in preselitve v drugih območjih. Predeli so razvojno zelo vsaksebi. Najbolj je odmaknjena

neretvanska problematika, manj dalmatinska z gorskim zaledjem, medtem ko je slavonski del Spodnje Panonije najslabše založen s poročili, ker je bila tudi kontinuiteta z antiko najbolj nargana.

Za »Slovani, ki se imenujejo tudi Avari«, so po imperatorskem piscu Porfirogenetu (in Anonimu) pripasli »te strani Bavarske« v Dinaridijo ne prav številni Hrvati, premagali Avare in prevzeli oblast. Prihod dokaj mističnega števila, sedmica — pet bratov in dve sestra z zvestimi enotami — postavlja Klaićeva v zvezo z avarskim porazom pred zidovi Carigrada leta 626. Naglašja, da je prišla »družina« Hrvatov dobro organizirana na Balkan (sprva predvsem v območje Dinaridov). Saj so lahko samo tako stopili v prevladujoč odnos do Slovanov, kakor ga poznamo iz prejšnjih obrsko-slovanskih odnosov.

Že dolgo odprto vprašanje naselitve takó imenovane vrhnje plasti pa najbrž s temi razlagami še ni dobilo povsem sprejemljive rešitve. Pobija jo že Porfirogenetov dopolnjevalec Anonim, ki dodaja, da se je »s te strani Bavarske« v »neznanim obdobju« družina (ne plemo ali sekta) Hrvatov odselila v kninsko Dalmacijo, kjer so »izvojevali zmago«. In potem so se zlili po Porfirogenetu s »potomci Avarov in se jim vidi, da so Avari«. Ta citat je zanimiv, ker ob njem Klaićeva meni, da je iskati »ostanek Avarov« v posebnih upravnih enotah: Liki, Krbavi in Gacki. S tem se sklada tudi naslov, ki ga ima hrvaški knez Borna »dux Guduscanorum« — vendar dvesto let pozneje ali okoli 822!

Ako je šel razvoj tako, je avtorica, hkrati z vsaksebnimi navedbami v uporabljenih virih odprla zanimivo problematiko. Gre za nedokončen odgovor kdaj in v kakšnih razmikih je potekal premik iz Bele Hrvške na Poljskem do Hrvške v Dinaridih. V ospredju tako zastavljenega vprašanja so pogani (in

domnevni arijanci) iz osrednje Karantanije, zlasti v desetletju 762 do 772? ... Karantanski konservativni del, morda bolj antisalzburški kot poganski, je bil tako močan, da ga je Valtunk slednjič obvladal le s pomočjo bavarskega vojvode Tasila. Podobni svetovnonazorski in družbeni pretresi so sledili kmalu tudi v Dolnji Panoniji. In kam so šli premaganci z »okraja Hrvatov« na Koroškem, o katerem poročajo viri šele v X. stoletju? ... Iz dovolj imperialno propagandnih razlogov Porfirogenet sicer piše, da so se Hrvati priselili od 610 do 640, a se takoj pobija ko pravi, da je prišlo do te oblastne zamenjave za »veljaštvo očeta PorGINE« — Borne, ki je znan okoli leta 822. Borno očec je lahko živel za državljanske vojne v Karantaniji, ki je bila 772. Najprej je seveda treba naglasiti prvi del. Hrvatje so pripasli od porečja poljske Warte do koroškega »okraja Hrvatov«. Po dolgotrajnem meddobju in verski vojni je bil najbolj primeren umik v bližino »dobrohotnih« bizantinskih mest v Dalmaciji. Takšne poteze so prej ko slej zakonitost, če z Zahodom ni šlo. V nasprotno smer pa tudi vemo za premike, kadar je bil Vzhod močan ali bolj premeten. V zaledju Dalmacije dalje cvete poganstvo. V Istri zvemo za karantanske pogane na zboru v Rižani 804. Le devet let prej prodrejo zahodne kolone s karantanskimi dopolnili v Podonavje in tam uničijo avarsko stepno središče.

O nekih arijancih »Curetes« (Karantanchi,) in slovanskih Gotih, »s te strani Turške« (Ogrske!), govori tudi kronist Tomaž iz Splita. Tako je Klaićeva z »veljaštvom očeta Borne« odprla še eno uganko o našem prepletanju. Za drugostopni premik iz Karantanije v Dinaridijo govore vojaški razlogi ... Kje naj bi se bili, če ne v desetletju državljanske vojne izsolali vojaki, ki so bili kos Avarom v Dinaridih? Saj je šla nad avarsko jedro vrsta »rimskih« odredov. Ali je potem mogoče verjeti,

da bi v obrobju neki Hrvati, ki ne bi imeli trde šole, kratko in malo zavladali? Družbeno in vojaško razsvetljeno krdelo možnih zrinjencev s te smeri, kjer pozneje res zasledimo »okraj Hrvatov«, je torej imelo take možnosti. Tudi težjih jezikovnih zadržkov ni bilo. Severna smer premikov, tako imenovane družine hrvaških bratov in sester, je nazorno prikazana tudi na karti (str. 136). Družina petih bratov in dveh sester je po tej legendi skozi dolg razvoj prepasla s Poljske čez Karantanijo v dinarska gorjanstva, ki bi jih lahko imenovali tudi podstrešje Balkana. Ako bodo nadaljnje preveritve potrdile to misel, potem je rojstno leto Hrvatov okoli 775 in se veže na zahodno podreditev 812. Nepremakljive razlage pač še ni, saj Klaićeva sama dopušča nadaljnje izsledke, zlasti jezikoslovne.

Zaradi upada bizantinskih moči naploh in še posebej v dalmatinskih mestih je zaledni svet zelo odmaknjen vsem večjim tokovom. Avtorica podarja vlogo Hrvatov, ki naj bi bili že od naselitve dalje ustvarjali svojo politično ureditev. Zdi pa se, da je pri tem odmerila le premajhen delež staroselcem Liburnom itd., ki so se dovolj neraziskano zlili z novoselci. Šele s prihodom Frankov (in njihovih furlano-karantanskih sopotnikov) okoli 812 je dovolj izpričana zoblikovana kneževina v dinarski Dalmaciji.

Ob malo poznejšem uporju Ljudevita, kneza Spodnje Panonije, je čudno, da uporablja nedokumentiran pridevnik »Posavski« in s tem prostorno bega nepoznavalca. Kvečjemu bi mu lahko rekli »Podravski«, saj vlada v trikotu Ptujsko polje, Blatno jezero, Pečuh. Le umika se očitno z obrobja Siska v bližino bizantinskega prefekta v Zadru, tja beži tudi zaveznik, gradeški patriarh Fortunat (str. 211).

Vzporedno z nastankom državnosti v Dinaridih poteka pokristjevanje. Nekaterega dosedanega, predvsem arheo-

loškega gradiva ni mogoče zanesljivo datirati. Znan Višeslavski krstilnica je odpovedala, ker se je izkazalo, da ne sodi v IX. stoletje, temveč dve stoletji pozneje. Zamajalo se je tudi marsikaj zastran nastanka ninske škofije. Obnavljalka odklanja tezo, da bi bil takoj po pokristjanjenju postavljen korepiskop, še posebej, ker pravi, da rezidencialni škof ni bil podrejen neposredno papežu, pač pa patriarhu v Ogleju. S tem v zvezi se tudi precej spremenene dosedanje prikazi kneza Trpimira. Popravila je razlago o Trpimirovi domnevni odvisnosti od splitske cerkve in županov. »Rex Sclavorum« je bil edini mogočnik, ki se je uspešno bojeval na dalmatinskih obrežjih. Z ureditvijo bizantinske teme v Dalmaciji je rešeno tudi plačevanje izenačenega tributa, ki so ga obmorska mesta odvajala knezom v zaledju na račun mirnih sosedskih odnosov. Pri tem so mesta prej ko slej težila, da se otresejo vsake nadoblasti in se uveljavijo v čim večjih avtonomijah.

Tako je obmorska Dalmacija, kot dinarska ali gorska Hrvaška, v prvih tretjinah IX. stoletja prizorišče tekmovanja vzhodnega ali bizantinskega cesarstva z zahodnim cesarstvom, za katerim je Rim. Dokaz je že v višji cerkveni (ne) ureditvi. Dalmatinske škofije so bile vezane na patriarha v Carigradu vse do leta 923; od tedaj dalje pa so bile podrejene papežu. Izjema je bila sto let stara škofija v Ninu, ki je bila ustanovljena, ko se je prvič uveljavil frankovski zahod in jo je do snovanja splitske nadškofije upravljala (po prebivalstvu) pretežno furlansko-slovenska patriarhija v Ogleju. Znani ninski nadškof Grgur ni uspel v boju za primat med Zadrom in Splitom. Slednji je prodrl na temelju cerkvenih kanalov in tradicijskih izročil iz apostolicitete antičnega Solina. V vzhodni ali Carigrajski Cerkvi ni bil prav nič navaden naroden liturgičen jezik. S tem da so dal-

matinska mesta cerkveno prešla s Carigrada na Rim, se je zdel papežu najvažnejši problem latinščina v liturgiji in »Metodova doktrina«, ki jo je treba izkoreniniti! ... V številnih križno prepletajočih se interesih je bila ukinjena škofija v Ninu, kot novo osnovana tvorba, splitski nadškofiji pa podrejeno vse področje Dalmacije in gorske Hrvaške — kar je za Hrvate prvorazrednega kontinuitetnega pomena. Z gledališča poznejših premikov prebivalstva je »uspeh« staroselnega Splita celo slab. Kakor bi slovanski cerkveni jezik naredil obredje dostopnejše, ni zapirati oči pred tem, da se je ninska ustanova prav tako naprezala za fevdalne ugodnosti, kakor katera koli druga »latinska« škofija. V okviru te »izravnav« govori vse za tezo, da ni mogoče podaljševati preživele interpretacije o nekakem »hrvaškem gibanju« ali »glagolizmu«. Zaščito mu je lahko nudila samo bizantinska Dalmacija in Istra, dokler je še spadala pod Carigrad. Ta podpora se podaljšuje v frankovsko-karantanskem vplivu. Prezreti ni patriarhije v Gradcu in še posebno ne patriarhije v Ogleju (ob tem je škoda, da avtorica bržčas ni poznala razprave M. Miklavčiča).

Ureditev državnostne cerkve je v zgodnjem srednjem veku najvažnejši dokaz o razvoju v hrvaški kneževini, v desetletjih, ki pomenijo višek ogrskih vdorov. Njihov koridor skozi Slovenijo je povzročil, da se je dalmatinska Hrvaška naenkrat znašla brez vazalnih spon na karolinsko novo rimsko cesarstvo.

Avtorica posveča Slavoniji in Slovliniji bistveno več prostora, kakor ga je mogoče tu reproducirati. Vendar je očitno, da je vsaj z družbenega stališča premalo posvetila v to območje, kjer bi se neizogibno morala intenzivneje soočiti s Karantanijo in vso Spodnjo Panonijo. Območje Slavonije (Slovinije) seveda premore veliko manj izpisovalnega gradiva. Vsekakor pa tudi zastran Slovinije podira mnoge dosedanje pred-

postavke. Saj dopušča možnost, da je bilo ozemlje na levem bregu Save, a ne povsem do Drave za Tomislavove vlade priključeno gorski Hrvaški, čeprav so za tako razlago na razpolago le posredni podatki. Predvsem pa je »nikogaršna dežela« Slavonija do uveljavitve Ogrov v »dovolj nestalnem odnosu do Hrvaške«. Že zato, ker se po Tomislavovi smrti vse bolj uveljavi oblastna razcepljenost. Okoli 1035 je v Slavoniji uveden »dukat« ali »banat«. Vladar Hrvaške pa mora poleg sebe trpeti samostojne bane kot sovladarje v Krbavi, Liki in Gacki. Neretljanska samostojna kneževina in njihova prehodna »dominacija na morju« (X., XI. stol.) so bolj izraz mednarodnih preusmeritev kot njene moči. Praznina v virih še ne pomeni, da se pozneje ni nič dogajalo. Trajno ni bila pripojena na nobeno sosedstvo. A najbolj ognjevit pretresani velikaš Slavec »zares ni bil vladar Hrvaške, ampak le Neretljanski« (okoli 1074).

Določena odvojenost je nujno vprašanje tudi za Liburnijo, poznejši širši Vinodol oziroma različno imenovano Meranijo ali Morlakijo s slabo dokumentiranostjo pri domnevni meji na istrski Raši. Enako netrdno je obdelan problem povezanosti teh predelov s kninsko ali dinarsko Hrvaško. Hkrati pa je dovolj znano, da so velike premike staroselcev z Meranije (Liburnije) proti Istri itd. povzročili sunki osmanskih vazalov okoli 1469. Slednje govori o neizbežni navzočnosti staroselcev pred XII. stoletjem. Ali vprašanja zlivanja staroselcev z novoselci so prek citiranja virov sicer navzoča, manj pa jih izpoveduje avtorčina interpretacija.

»Brezvladje je drago za deželo, ki se v njem znajde. Brezglava država mnogo bolj priteza pozornost sosednjih vladarjev kakor urejena«, ugotavlja zgodovinarica. Točno, zato sega s prisvojenimi naslovi v deželo beneški dož, predvsem pa »kralj Panoncev«, ogrski Ladislav s svojo sestro Ilono

(ženo bana in vladarja Zvonimira). Kralj obvlada leta 1091 ozemlje do Gvozda, ki je že 1035 dobil ime »banatus« ali vojvodina Slavonija. A »ban Peter, ki je pred kratkim postal kralj«, je bil že šest let po Gvozdu ubit. »Panonski« (ogrski) odredi so si kmalu podredili Hrvaško, kjer so živeli živinoorejci. Brez »Pacta Conventa« je šla krona takoj po sorodstveno dedovalni vzročnosti in vojaško politični premoči na Arpade. Nekako tako, kakor so se Habsburžani do 1414 (oziroma 1460) podrejali tradiciji in se pustili ustoličiti po karantanskem obredu, je tudi ogrski kralj ustoličeval svoje sinove prestolonaslednike s »posebno hrvaško krono«. Podobno so ravnali še kakih stopetdeset let. Tako je dokončna ogrska »integracija« v začetku XIII. stoletja rodila novejšo Hrvaško, kot je zahodna (ne samo frankovska) oblikovala novejšo Slovence.

Družbeno vzeto, meni avtorica, je bila razvojna smer zgodnjega fevdalizma na Hrvaškem podobna kot na zahodu. Kar se tiče smeri že, vendar je pomembna vsebina, pri tej pa izostaja potrebna razvejenost, ali bolj po domače, pomanjkanje zanesljivih naslovov, ki bi navzven kazali, na koliko vmesnih stopnicah so se v kninski hrvaški razvijali ti družbeni vzvodi, z majhnim vplivom na dalmatinska mesta. Obstoj plemen in skop, nepoljedelski kraško-pašniški svet seveda tudi ne govori za pospešen razvoj. Enako ne za regalne dohodke od trgovine in prometa na velike daljave, v čemer je bila dokajšnja prednost v slovenskem delu oglejskega cerkveno državnostnega état tampona. Podobno velja za hrvaški del Istre, zato se v opisu fevdalizma z enim imenovalcem lahko vsili prenekatera nedorečenost, ker je pač bila zgodnejša težnost posameznih področij drugačna, kakor jih je ogradil novejši zemljevid.

Ni mogoče in ni treba skrivati, da je drugačno ocenjevanje in sestavljanje virov tudi drugače obnovljeni mozaik;

absolutne obnove pa, kot vemo, ni. Za to lahko za Nado Klaić pripišemo: Sprememba dinastije v dinarski Hrvaški »ni nobena katastrofa ali propad, temveč le rezultat podobnega razvoja, ki so ga bolj ali manj doživljale vse mlade barbarske države na ozemlju nekdanjega rimskega imperija«. Slednje velja tudi za našo Karantanijo od 820 do 874, čeprav s tem še ni rečeno, da se lahko veselimo takega razvoja. (Še posebno, ker smo v primeri s Hrvati jezikovno izgubljali, razvojno pa več dobili!) Sodba Klaićeve ima širši pomen, saj ji ne uidejo Srbi s svojim 1389. letom, čeprav je bila v »trdnem« bizantinskem zaledju fevdalizacija počasnejša in zaradi zadostne izolacije dovolj svojstvena. Sočasno je prihod »kralja Panoncev« v kninsko Hrvaško poživil razvoj Bosne. Podobno je prihod Ladislava v Spodnjo Panonijo opozoril postkarantanske krajišnike, da so pogledali, kako je potegnil mejo od Štrigave do Borla, pa ob Sotli, Bregani in Kolpi. Odslej dobiva zlasti *podravska* Slovenija trdnjšo podobo. Krajišništvo jo je ločevalo od drugih »rimskih« območij, kar pa se močnejše oblikuje šele v XII. stoletju; s tem Nada Klaić končuje s svojo obnovo zgodnejše zgodovine Hrvatov.

Knjiga bo neizogibno imela epohalen pomen. V dobesedno težaškem delu je bilo treba pregnesti gore virov in literature. Nalogo je zgodovinarica opravila naravnost vzorno, čeprav ne bi z vsako vsebinsko nadrobnostjo soglašal. Dognanja knjige so take narave, da ni njen pomen le hrvaški. Tiče se vseh naših narodov in narodnosti, še posebno pa Slovencev, saj brez primerjav z izsledki Klaićeve ne bomo mogli v obnavljanje naše zgodovine brez dosedanjih zavor, sentimentnih kot resentimentnih, ki se jih je znala otresti Nada Klaić. Zaorala je povsem samostojno. Zato je morala sleherno novost vsestransko utemeljevati, to pa je knjigi zmanjšalo bralnost in jo uvrstilo v

učbenik, kar je sicer poudarjeno na prvi strani, dasi visoko prekaša običajen pojem te označitve. Kaže pa, da tudi na Hrvaškem ni nihče prerok v svoji domovini. Kolikor je znano, se kritika še ni odzvala. Možno je dvojje: ali je znanstvena kritika tako slabo razvita ali pa je molk namerjen kot kazen, ker ni tarnala ob dejstvu, da vse, kar zgodovina ustvari, tudi odstrani... Na Slovenskem je poleg ugodne notice v tržaškem listu izšla zelo tehtna ocena Ignaca Vojeta v strokovni reviji Zgodovinski časopis, ki delo opredeljuje »kot pomemben mejnik v hrvaškem zgodovinopisju«.

Za konec se vsiljuje še slovensko vprašanje: ali se lahko postavimo s čim podobnim? Dejansko imamo zelo malo. Gruden-Malova zgodovina, čeprav je družbenospoznavno preživela, je še najboljša, ker posreduje veliko iz neposrednih virov. S kazali pa omogoča preverjanja, primerjave in sili k razmišljanju. Milko Kos je bil odličen analizador tistih zadev, ki jih je sam kritično obdelal, kot mozaični obnavljalec kompleksne sinteze preteklosti pa je odrekel, ker ni upošteval družbenih silnic. Zlasti za naše »zlati stoletje« od kongresa knezov v Ljubljani leta 1360 pa do sedmine za državnostnimi celjskimi knezi z mirom 1460 v Požarnici (Pusarnitz) na Koroškem. Kos se ni poglobil ne v prekolonizacijo ne strukturalno spremembo 1460. S tem je zagrešil veliko napako. Ker sam ni predelal virov, je preveč sledil svojilnemu sentimentu avstrijskih pozitivistov. Prezrl je tudi literaturo, ki jo ob tem obdobju tako rekoč vsipajo tuji zgodovinarji. Primerjalna metoda obnavljanja daje našemu »zlatemu stoletju« bistveno drugačno družbeno razvojno podobo, kot smo je bili vajeni doslej. Ni je mogoče še nadalje ocenjevati predvsem z jezikovnega stališča. V ospredje sili družbeno izhodišče. Zaobjeto je v vprašanju, v katerih meddobjih je bila politična moč (z vsemi pomočnimi)

najbolj zasidrana v širši Sloveniji, kar je dejansko tudi najbliže prebivalstvu. Nasprotni pol odgovora je v bolj natančnih ločitvah obdobj, ko je bila politična (in vsakršna drugačna) moč najbolj oddaljena naši deželi in človeku.

Novější avtor Bogo Grafenauer je v svoji Zgodovini slovenskega naroda in drugih objavah razgrnil pravo množico gradiva in tudi dobrih sklepov, zlasti o karantanski državnosti in podeželskih puntih. Vendar, tako pri prvi izdaji (KK), kot pri drugi, ki je DZS iz nepojasnjenih razlogov ne pospeši, žal, ni ne imenskih ne stvarnih kazal. Brez tega pa je otežen pregled nad interpretacijo razvoja posameznih sestavin, čeprav je Grafenauer omogočil spoštovanja vredne premike.

Vsekakor so izsledki dela najmanj treh generacij zgodovinarjev dostopni. Posamezne osvetlitve se zde še vedno sprejemljive. Mnoga meddobja (zlasti za pozni srednji vek) so spoznavno preživela in preslabo obdelana. Zato tudi pogrešamo preglednejšo temeljno razvojno črto našega politično družbenega razvoja. Znanstvena nepopustljivost Nade Klaić zoper sentimente in resenimente je lahko dobrodošel primer, čeprav je slovenski problem bistveno drugačen in se ga bo treba lotiti z druge plati, če nočemo biti tudi tu »narod zamudnikov«. In morda je s tem opravičen pričujoči sestavek o knjigi Nade Klaićeve s podnaslovom: Kdaj bomo Slovenci dobili podobno delo in kdo naj ga pripravi?

Vlado Habjan

